

Grad kao tekst (I)

Ulice su prve žrtve promjena

Grad kao tekst predstavlja arenu političkih diskursa i praksi u kojoj se kulture neprestano reprodukuju i transformišu, a istraživanje kako se tekst grada, i uopšte krajolici kreiraju i koriste, istovremeno govori o načinima na koje grad kao simbol osnažuje ili stvara značenja vezana za političku sferu i kolektivne identitete, piše autor u uvodu u knjigu iz koje će Dani u nekoliko nastavaka prenijeti dijelove poglavlja Glavni grad kao tekst

Piše: **Srđan Radović**

Udoba intenzivnih društvenih i političkih promena dolazi do rekonfiguracije naziva ulica i trgova, i uopšte prostorne simbolizacije u nizu gradova sa različitim specifičnostima tog procesa s obzirom i na lokalnu situaciju u određenom gradu, i na širi društveni kontekst. Isti ili slični procesi prisutni su i u prestonicama, čime dolazi do transformacija "glavnog grada kao teksta", utoliko kompleksnijih jer se najčešće radi o preimenovanjima značajnog opsega i to u simboličkoj topografiji koja predstavlja centar "nacionalnog teksta". Ovo je takođe karakteristično i za najrecentniji postsocijalistički period u ovom delu Evrope i možemo govoriti o stalnoj "tranziciji gradskog teksta u tranziciji" koja signifikantno menja sistem javnih simbola u nacionalnim prestonicama.

Većina bivših republičkih centara Jugoslavije su sa uspostavljanjem nezavisnosti postali prestonice suverenih država, a treba se podsetiti da "glavni gradovi u Srednjoj i Istočnoj Evropi imaju suštinsku ulogu u nacionalnim pokretima i kreiranju novih nacionalnih identiteta". Uvažavajući i ranije navedene okvire ideološke izgradnje (i razgradnje) gradskih toposa, na stranicama koje slede pokušaću da naznačim osnovne karakteristike preimenovanja ulica i trgova u nekoliko postjugoslovenskih prestonica od početka devedesetih godina prošlog veka.

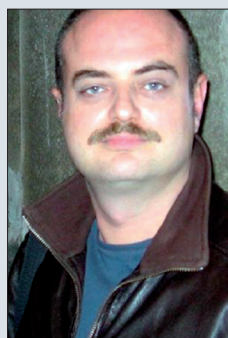
U vreme kada je pad tzv. gvozdenih zavese uzrokovao i promenu mnogih uličnih tabli u gradovima Istočne i Srednje Evrope, slični procesi

si u ovim gradovima neizbežno su pokazivali određene specifičnosti, već i zbog dodatne komponente u transformacijama ovih društava koja su, osim prelaska iz starog u novi društveno-politički sistem, doživljavala i posvemašnju promenu nacionalnog konteksta raspadom zajedničke države. Val promena naziva ulica i trgova nije specifičnost samo recentnog perioda ni u balkanskim gradovima ni drugde. Štaviše, kao doba u kojem je dolazilo do najmasovnijeg preimenovanja ulica percipira se period dolaska komunističke vlasti, što i nije najegzaktnije gledište s obzirom na to da je do sveobuhvatnih preinačavanja urbane toponimije dolazilo i u ranijim istorijskim epohama; imajući u vidu delimičnu povezanost između politika preimenovanja u socijalizmu i tranziciji, nakratko ću se osvrnuti i na ovaj period.

U Beogradu je, na primer, do jednako masovnog preimenovanja ulica došlo za vreme kvislinške uprave do 1944. kada je samo u centralnoj gradskoj zoni nova imena dobilo 112 ulica, dok se u širem području, koje uključuje i tadašnja prigradska naselja, taj broj penje na oko 600. Veliki talasi (pre)imenovanja dešavaju se i u situacijama kada ne dolazi do značajnih društveno-političkih promena, te se tako u Zagrebu i Beogradu 1928., odnosno 1930. godine menja (ili daje) naziv za preko sto ulica u samo jednom navratu.

REVIZIJA I RESTAURACIJA:

Prva jugoslovenska republika u kojoj su održani višestranački izbori, i u kojoj je došlo do smene vlasti, bila je Slovenija. Promena vladajuće

O autoru

Srđan Radović (1976, Titograd) je etnolog-antropolog, saradnik Etnografskog instituta SANU. Diplomirao je, magistrirao i doktorirao na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Autor je i knjige *Slike Evrope: Istraživanje predstava o Evropi i Srbiji na početku XXI veka* i više naučnih radova, prikaza i kritika. Bavi se istraživanjem politika identiteta i sjećanja u vezi sa konstrukcijom javnog prostora i kulturnog naslijeđa.

garniture (koja se odigrala i na lokalnoj razini) uslovlila je nova gledanja i na slovenačku sadašnjost i prošlost, a što je imalo posledice i na javnu komemoraciju dotadašnjih udarnih markera nacionalnog identiteta, i u prostornom smislu. U glavnom gradu Slovenije to je značilo i početak procesa preimenovanja ulica koji je u značajnijem obimu počeo da se sprovodi u prvoj polovini 1991., u doba pre proglašavanja nezavisnosti.

Novo rukovodstvo grada sa dešničarskim gradonačelnikom (Županom) Jožetom Strgarom na čelu je krenulo sa relativno stidljivim promenama imena ulica i trgova. Tako ulice gube istorijske ličnosti i događaji koji su već pobrisani sa ulica i u drugim doskora socijalističkim zemljama (Leninov park, Marxov park, Hošiminhova ulica, Trg Oktobarske revolucije), ali i gdekoji domaći komunistički velikani (Moše Pijadejeva cesta, Vlahovićevo ulica, Bjeđičeva ulica, Rolovićevo ulica i dr.), mahom iz drugih jugoslovenskih zemalja.

Da se radi o nečemu većem od tek korekcije odonimije, svedočila su preimenovanja bitnih gradskih trgova: Kraigherjev trg postaje Trg Ajdovščina, Trg revolucije na kojem je smeštena slovenačka skupština preimenuje se u Trg republike, a istorijski Trg osvoboditve (koji je to ime dobio po ratu u čast oslobođenja Ljubljane i "veličanstvenog dočeka prve narodne vlade Slovenije na tom trgu 9. maja 1945.") dobija svoj pređašnji naziv Kongresni trg. Još preciznije naznake novog gledanja na skorašnju istoriju došle su nakon proglašenja samostalnosti Slovenije, kada se menjaju imena bitnih ljubljanskih

Promena vladajuće garniture (koja se odigrala i na lokalnoj razini) usloвила je nova gledanja i na slovenačku sadašnjost i prošlost, a što je imalo posledice i na javnu komemoraciju

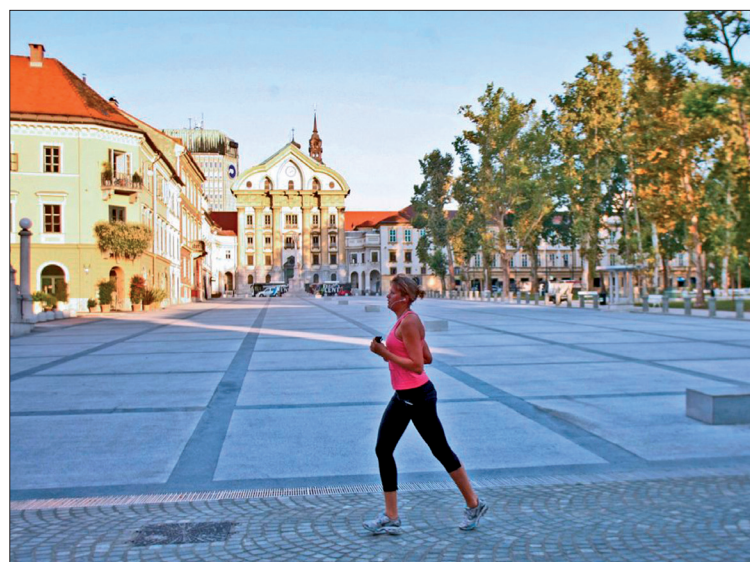
Ljubljana: Mijenjaju se i trg i imena

ulica: Titove ceste, Kardeljeve ceste (tako imenovane po smrti Edvarda Kardelja, a koja je sada podeljena na Barjansku cestu i Slovensku cestu, nastalu spajanjem delova Kardeljeve i Titove ceste), Kidričeve ulice (koja postaje Stefanova ulica, tako nazvana po Jožefu Stefanu, pesniku i fizičaru), i Ceste VII korpusa kojoj se daje ime Tivolska cesta.

Već do kraja 1991. najbitnije gradske saobraćajnice su dobile imena koja nisu nedvosmisleno ukazivala na NOR i posleratnu istoriju u Sloveniji, prigodno revidirajući glavne nositelje simbola u gradskom prostoru, pri čemu je došlo do tek parcijalnog otklona od simbolizma NOB-a pošto je većina naziva u gradu povezanih sa oslobodilačkim pokretom 1941. - 1945. ostala netaknuta. S druge strane, tri najznačajnija lika posleratne socijalističke mitologije u Sloveniji (Tito, Kardelj, Kidrič) izgubili su svoje ulice, što će biti delimično revidirano imenovanjem Kardeljeve ploščadi u krugu univerziteta (koji je kratko vreme i nosio njegovo ime) u naselju Bežigrad, te neuspešnim pokušajem imenovanja nove Titove. U nastupajućim godinama, izmene naziva ljubljanskih prometnica neće biti masovne kao što će biti slučaj u većini drugih postjugoslovenskih prestonica.

U Srbiji, epoha koja je započela sredinom osamdesetih godina 20. veka, u kojoj se "radni narod" postepeno transformisao u srpski narod, svedočila je i promenama u uličnim nazivima Beograda, gde su identitetske politike većinskih elita gotovo istovremeno formirale javne predstave koje su reprezentovale

Eufemizam "pljačkaši Srbije" skrivao je čitav niz ličnosti (i pojmova) iz najnovije istorije Jugoslavije, dojučerašnjih političkih uzora i rukovodilaca istih tih poslanika Skupštine

"novi" identitet zemlje i njenih građana, te uličnu mapu glavnog grada. Vrelo ovakvih politika nije se ni pokušavalo sakriti, te tako Skupština Srbije 24. jula 1991. daje preporuku Skupštini grada Beograda i skupštinama opština da pokrenu inicijativu za "uklanjanje iz naziva gradova, trgova, ulica, prosvetnih i kulturnih ustanova, imena ličnosti koje su odgovorne za pljačku privrede Srbije, preseljenje njenih fabrika i višedecenijsku ekonomsku politiku na njenu štetu - kao i vraćanje imena značajnih ličnosti iz srpske istorije".

Eufemizam "pljačkaši Srbije" skrivao je čitav niz ličnosti (i pojmova) iz najnovije istorije Jugoslavije, dojučerašnjih političkih uzora i rukovodilaca istih tih poslanika Skupštine (preporuke je zapravo usvojila skupštinska većina predvođena SPS-om, pravnom sledbenicom SK Srbije - većina poslanika opozicije bojkotovala je ovu sednicu Skupštine), sa ponekom

kolateralnom štetom, te je otpočela kampanja (pre)imenovanja ulica koja je uključivala i Beograd (do tada najobimnija nakon imenovanja novoizgrađenih ulica šezdesetih godina 20. veka).

Znakovita je kako ideološka i simbolička sadržina pojmova/imena koja se uklanjaju (dekomemoracija), tako i onih koja se na njihovo mesto instaliraju (komemoracija). U prvoj polovini devedesetih iz beogradske topografije nestala su imena Josipa Broza Tita (ulice u centru i Beograda i Zemuna), Edvarda Kardelja, Marksa i Engelsa, Georgi Dimitrova (i u Beogradu i u Zemunu), Ho Ši Mina, cara Haila Selasija, Stjepana Radića, ali i bratstvo i jedinstvo, Oktobarska revolucija, te, naprimera, 1992. g. i Fočanska ul. u Malom Mokrom Lugu itd. Nova imena dobili su tada i Donjogradski i Drugi bulevar, te su se svojim ulicama mogle podičiti, kako je to formulisa-

la Skupština Srbije, "znamenite ličnosti iz srpske istorije"; i to: srpski vladari, Nikola Pašić, Ilija Garašanin, Arsenije Černojević, kralj Petar I, vojvoda Bojović, Žanka Stokić, Milan Tepić, Nikola Tesla, reka Sava itd.

VEĆ LETIMIČAN POGLED na pojmove i imena koja su nestala sa mape ulica ukazuje na simboličko zbogom međunarodnom radničkom pokretu i nesvrstanim, ali i višenacionalnoj socijalističkoj Jugoslaviji. Ličnosti (a u znatno manjoj meri i pojmovi) po kojima su pak nazvane ulice, većinom su "izvađene" iz nacionalne istorije pre II svetskog rata - u pitanju je probrani spisak imena koja su doživela indirektnu "rehabilitaciju" smeštanjem na plave ulične table (Pašić, Garašanin itd.), i čija se percipirana istorijska uloga potencirala u skladu sa aktuelnom političkom mitologijom i ciljevima tog doba (patrijarh Černojević, vojvoda Bojović i sl.). Međutim, "ulična travestija" iz ovog perioda nije išla na "restituciju" uličnog nazivlja, jer po pravilu ulicama nisu vraćani pređašnji nazivi (iz bilo koje ranije epohe), već su im davana potpuna nova imena, osim u pojedinim slučajevima, gde ponovo nije dolazilo do potpune restauracije - tek delu ulice 7. jula vraćen je prethodni naziv po kralju Petru, te je ulica Kralja Milutina produžena i na deo koji je ranije imenovan po caru Hailu Selasiju.

U Zemunu je ovakav proces bio nešto prisutniji - tu su pojedinim ulicama (Kozara, Maksima Gorkog, Maršala Tita, Georgi Dimitrova i sl.) 1992. vraćena tzv. stara imena (Vasilija Vasiljevića, Pregrevica, Glavna, Dobanovačka itd.), i to iz prigodno odabranog istorijskog perioda različito u svakoj ulici (te tako centralna zemunska ulica Maršala Tita nije postala ulica Kralja Petra I, kako je glasio njen naziv do rata, već Glavna ulica kako se zvala do 1923.). Za razliku od većine drugih zemalja postsocijalizma, Beograd u ovo doba nije doživljavao glasno najavljivan simbolički povratak na "staro", "autentično" stanje, nakon navodno "istorijske" epizode komunizma - preko urbane toponimije vršila se svojevrsna korekcija memorije, ali bez "revolucionarnog" diskontinuiteta koji bi svoju legitimizaciju pokušavao da nađe u prošlosti, odnosno ranijim nazivima ulica.

U tom smislu jednako su interesantna i imena ulica/trgova koja su zadržana - iako sa istim, ili sličnim kontekstom, i dalje su u gradu op-

Beograd: Pokleknuo i Lenjin, bulevar je danas Pupinov

stajali Lenjinov bulevar i bulevari Crvene armije, JNA i Revolucije, ulice Generala Ždanova, Ivana Milutinovića, trg Dimitrija Tucovića itd. Znatni delovi panteona socijalizma i NOB su preživeli u urbanoj toponimiji. Tadašnja vladajuća elita se jasno distancirala od prethodnog sistema oduzimajući ulice, na primer, Titu i Kardelju, ali nije pravila potpuni otklon od njega. Srpski režim devedesetih godina, koji bi se mogao odrediti kao nacionalističko-autoritaran, svoju je vlast održavao i sredstvima nacionalističke retorike, ali ne samo njima, već se (poput mnogih drugih postsocijalističkih vladajućih struktura) nije ograničavao na shematski i konzistentan ideološki pogled na svet, a sa ciljem održavanja što šire podrške među stanovništvom.

Ideološka (zlo)upotreba različitih imena i pojmova iz bliže i dalje prošlosti instrumentalizovana je za ciljeve vladajuće nomenklature u različitim segmentima javnih diskursa, pa se tokom čitave decenije na različite načine reciklirao i politički eksploatisao pojam Jugoslavije i jugoslovenstva (paralelno, i prigodno, sa samoproglašenim kontinuitetom SRJ sa SFRJ), u jeku ratova u bivšoj državi vlastita strana često je predstavljana kao "antifašistička" u sukobu koji se prikazivao kao produžetak Drugog svetskog rata i sl. Politički oportunistički i simbolički eklektizam manifestovao se i na ulicama glavnog grada, gde su zahvaljujući ovakvoj ideološkoj neodređenosti, mnogi ulični nazivi koji su podsećali na baštinu NOR-a i posleratne istorije ostali nepromenjeni.

Istovremeno, nije došlo ni do obimne revizije odonima koji su imenovani po geografskim odre-

dnicama iz drugih jugoslovenskih republika, što je često bio slučaj u drugim zemljama proisteklim iz SFRJ. Naime, svaki glavni grad, preko urbane toponimije markira simbolički i teritorije u sastavu zemlje, gde se gradovima, rekama, i sl, na nacionalnoj/državnoj teritoriji daju nazivi ulica, čime se simbolički legitimiše vlast nad određenim područjima. Devedesetih godina, pak, Beograd je bio metropola različitih entiteta: Republike Srbije, ali i tzv. Savezne Republike Jugoslavije (samo-proklamovane naslednice prethodne Jugoslavije), a istodobno i duhovni i politički centar "svih Srba," koji su sa manjim ili većim uspehom držali pod kontrolom različite delove drugih republika, sa ponekad otvorenim, a ponekad skrivenim aspiracijama ka objedinjavanju u jednu državu, gde je geografski prostor na koji se polagalo pravo bio varijabilan, već u zavisnosti od ratne i/ili političke konjunktura, "od Kupe do Vardara" ili "od Horgoša do Dragaša".

Sa prilično neodređenim geografskim opsegom "nacionalne teritorije", te javnim plediranjem na kontinuitet Jugoslavije, ne dolazi do sistematske rekonfiguracije simboličke prestoničke odonimije koja bi podrazumevala opsežno (pre)imenovanje ulica i trgova koje nose imena sa geografskim odrednicama. Preimenovanja u prvoj polovini devedesetih tako ne svedoče o prelasku na sasvim novi sistem simbola i znakova - ciljane promene naziva određenog broja, pre svega centralnih saobraćajnica, oportuno su korigovale onaj segment javne komemoracije posleratne prošlosti od kojeg su vladajućim krugovima želeli da se distanciraju, dok je zadržan deo naziva koji baštini ratne i poratne tra-

dicije sa ciljem održavanja privida kontinuiteta, opet iz čisto oportunističkih razloga.

Ova faza odonimske (de)komemoracije u Beogradu mogla bi se opisati, rečima tadašnjeg predsednika nadležne gradske komisije za (pre)imenovanja, kao "umiveni nacionalizam uz otklon od kraljeva i careva". "Preimenovanje prošlosti" stalo je na pola puta, i to sasvim prigodno. Tako je bilo moguće da se ulica koja spaja Dorćol i Varoš kapiju jednom polovinom zove Kralja Petra, a drugom 7. jula - simboli koji se na izgled međusobno potiru bili su sasvim u skladu sa identitetskom politikom i ciljevima vladajućeg establišmenta.

ZA RAZLIKU OD BEOGRADA, u glavnom gradu Hrvatske od 1990. nije bilo sličnih pokušaja simulacije kontinuiteta sa prethodnom službenom ideologijom, pošto je tada vladajući HDZ uglavnom dosledno sprovodio politiku koja je pravila jasnu distancu od bilo kakvog jugoslovenskog konteksta, uz antikomunistički resentiman koji je više od beogradskog podsećao na onaj prisutan u drugim istočnoevropskim zemljama. S promenama 1990., u Hrvatskoj je bio aktuelan koncept "normalnog", već prisutan u mnogim postsocijalističkim zemljama, koji pozicionira socijalizam i njegovo nasleđe kao nešto što treba prevazići ili prebrisati.

Ovakva se nova ideološka usmerenost jasno transponovala i na politiku označavanja gradskog prostora u hrvatskoj prestonici, što se najizraženije pokazalo preko vraćanja starog naziva središnjem gradskom trgu i ponovnog postavljanja statue bana Jelačića na njega. Pitanje reinstaliranja konjaničke statue pokre-

nuto je još 1989. javnom peticijom i tokom većeg dela 1990. predstavljalo je jednu od bitnijih društvenopolitičkih tema, pri čemu je ovaj prolongirani akt javne (re)komemoracije u velikoj meri iskorišćen i za političku promociju različitih aktera, i za niz političkih rituala oko novopostavljenog spomenika.

Uz povratak starog imena glavnog zagrebačkog trga, ovaj čin restauracije imao je i glasan proklamacijski efekat o jasnom diskontinuitetu sa prethodnim sistemom i davao je vizuelno-prostornu potvrdu ovakvog političkog preokreta kao i u mnogim drugim bivšim socijalističkim zemljama, ali sa specifičnim lokalnim obratom: dok je u većini drugih postkomunističkih država promena društvenog poretka najčešće označavana ritualnim sklanjanjem monumentalne komunističke javne plastike iz gradskih prostora, u Zagrebu je politička promena, u nedostatku velikih spomenika iz socijalističke ere koje bi se moglo ukloniti, označena postavljanjem starog/novog kipa na glavnom trgu.

Sličnu poruku o diskontinuitetu slala je i politika preimenovanja zagrebačkih ulica od 1990. na dalje koja se odlikovala svojom sveobuhvatnošću, uglavnom konzistentnim ideološkim sadržajem (makar do 2000.) i jasnom političkom determinisanošću. Imajući u vidu i javno iskazanu zainteresovanost najviših državnih rukovodilaca za (pre)imenovanja prestoničkih ulica, i, neposredno nakon prvih višestranačkih izbora priličnu političku uniformnost u skoro svim nivoima odlučivanja (od gradonačelnika do predsednika nadležnog odbora većina rukovodećih mesta popunjena je iz redova iste stranke), može se pretpostaviti i postojanje hijerarhijske uslovljenosti od državnog vrha na dole u ovom, naizgled lokalnom pitanju.

Sa promenom vlasti u Zagrebu i Hrvatskoj tako otpočinje proces masovnog preimenovanja prestoničkih ulica od 1990, i gde se svake godine (pre)imenuje sve veći broj ulica i trgova, sa vrhuncem 1993. kada je novi naziv dobilo skoro 180 saobraćajnica (nakon čega dolazi do silaznog trenda u broju novih preimenovanja). Koji su bili prioriteti u dekomemoraciji bilo je očito od početka: trebalo je preimenovati što je moguće veći broj ulica i trgova koji su asocijali na socijalizam te NOB, pogotovo među centralnim i značajnijim saobraćajnicama. Tako do sredine devedesetih godina svo-

Uz povratak starog imena glavnog zagrebačkog trga, ovaj čin restauracije imao je i glasan proklamacijski efekat o jasnom diskontinuitetu sa prethodnim sistemom

je ulice u Zagrebu gube: Republika, žrtve fašizma, bratstvo i jedinstvo, Rade Končar, Viktor Bubanj, Marko Orešković, Petar Drapšin, Boris Kidrič, Karl Marks, Roza Luksemburg, Edvard Kardelj, Đuro Đaković, Proleterske brigade itd.

Međutim, raskid sa antifašističkim tradicijama Drugog svetskog rata ipak nije bio potpun, ali je odrađen sa kriterijumom selekcije koji je bio u znatnoj meri etnički: tako određeni broj pripadnika NOP-a hrvatske nacionalnosti zadržava svoje ulice (Vladimir Nazor, Ivan Goran Kovačić, August Cesarec, Divko Budak, Božidar Adžija - i to preimenovanjem ulice partizanke Kate Dumbović i seljenjem iz centra grada u manje reprezentativnu Trešnjevku itd.), ali većina srpske nacionalnosti (i iz drugih jugoslovenskih zemalja) ih gubi (ulice Nade Dimić, Kate Pejnović, Moše Pijade, aleja Džemala Bijedića, park Veljka Vlahovića itd.). Imajući u vidu istovremene javne narative koji su crpli deo novog nacionalnog legitimiteta iz antifašističkog pokreta i ZAVNOH-a (tek na formalnom nivou i sporadično), jasno je da je i prerađana antifašističkog prostornog panteona išla na konstruisanje isključivo hrvatskog konteksta NOB-a i pokušaj minimiziranja jugoslovenskog okvira borbe protiv okupatora. Istovremeno dolazi i do preimenovanja velikog broja ulica nazvanih po Srbima (bilo iz Hrvatske, bilo van nje) i pojedinih po pripadnicima drugih jugoslovenskih nacionalnosti (kako ulica imenovanih za socijalizma, tako i onih starijeg datuma, poput Daničićeve i Karađžićeve ulice).

Istovremeno se znatno menja i simbolička nacionalna geografija na zagrebačkim ulicama, i to pogotovo sa početkom Domovinskog rata. Ovakvi postupci intenziviraju se odmicanjem rata na teritoriji Hrvatske kada dolazi do čestog brisanja odonima povezanih sa geografskim oznakama iz drugih bivših jugoslovenskih republika, a zapravo uglavnom iz Srbije. Tako su ukinuti nazivi ulica: Beogradska avenija, Niška ulica, Novosadska, Borska, Kragujevačka, Aleksinačka itd. Na mesto starih imena upisuju se, između ostalog, i novi toponimi, uglavnom sa područja Hrvatske, a ponekad su to nazivi povezani sa mestima stradalim u ratu, često i dalje pod kontrolom srpskih snaga, poput Škabrnjske ulice, Trpinjske, i drugih. **(Nastaviće se)**

Zagreb: Jelačića vraćali u komadima

